

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26>
УДК 364.3

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ ТА ПЕРШООСНОВА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ

Орловський О.Я.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Боднарук М.І.,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Орловський О. Я., Боднарук М. І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав.

У статті здійснено комплексний аналіз сутності поняття «людська гідність» як системоутворюючої та комплексної категорії, що формує доктрину сучасного права соціального захисту. Розкрито основні концептуальні підходи до розуміння категорії «людська гідність» як невід’ємної ознаки соціальної держави, її визначальної характеристики. Акцентовано, що генеза вчення про людську гідність традиційно пов’язується з розвитком ідей про права людини, вона стала підґрунтям для природного права та базисом для загальних прав людини. Вказано на подвійну природу людської гідності: як явища об’єктивного і загального для всіх людей (цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб’єктивного права чи інтересу конкретної людини (гідність людини). Виділено теологічний, філософський та правовий підхід до розуміння сутності людської гідності. З’ясовано, що принцип забезпечення поваги до гідності людини втілений практично у всіх світових стандартах прав людини, виступає визначальним критерієм дієвості соціальної політики, її орієнтиром. Визначено, що людська гідність є важливою антропосоціокультурною цінністю кожної людини, джерелом її природного права на соціальний захист. Проаналізовано правові позиції Конституційного Суду України щодо захисту права людини на повагу до гідності. Виведено головну мету соціальної держави – гарантування людині гідного рівня життя. Акцентовано, що право на повагу до гідності людини набуває у контексті соціальної держави особливе системоутворююче значення, адже є фундаментом всього комплексу соціальних прав людини. Від практичної реалізації цих прав залежить забезпечення людині гідного життя. Поняття «людська гідність» у праві соціального захисту доцільно розглядати як фундаментальну цінність, яка навколо якої формуються всі інші цінності; як абсолютне природне право; як принцип права; як обов’язок не порушувати гідність інших людей; як джерело формування всього комплексу соціальних прав та свобод людини. Наведено основні ознаки права людини на гідність: природний характер; невідчужуваність та непорушність; абсолютність; загальність; соціальна значимість та залежність від соціально-історичних умов суспільства.

Ключові слова. Права людини, людська гідність, природне право, правові цінності, принцип права, соціальна держава, гідний людини рівень життя.

Orlovsky O. Ya., Bodnaruk M. I. Human dignity is a fundamental value and basis of social rights.

The article under studies is a complex analysis of the essence of the notion of human dignity” as a system-forming category that comprises the doctrine of the present-day right to social protection. It reveals the basic conceptual approaches to the notion of “human dignity” and regards the latter as an indispensable feature of a social state. Particular emphasis has been laid on the fact that the genesis of the doctrine of human dignity is traditionally associated with the ideas about human rights. It has also become the basis for natural law and universal human rights. Human dignity has a dual nature. It may be regarded as an objective phenomenon, which is common for all individuals (value, principle, the source of human rights, the latter’s essence and objectives), as well as a subjective right or

interest of any person. The article distinguishes theological, philosophical and legal approaches to understanding the essence of human dignity. It ascertains that the principle of ensuring respect for human dignity is present in practically all world standards on human rights and is the most essential sample and criterion for assessing the efficiency of any social policy. Human dignity is a significant anthropological and cultural value of every human, the source of his / her right to social protection. In this respect, it is essential to comprehend the legal position of the Constitutional Court of Ukraine concerning the protection of human right to respect for human dignity, as well as to identify the main objective of a social state – to ensure each citizen's decent standard of living. It has been accentuated that the right to respect for human dignity acquires peculiar system-forming significance within a social state, since the whole range of individual's social rights relies on it. Person's decent standard of living completely depends on the implementation of these rights. Within the right to social protection, it is expedient to consider the notion of "human dignity" as a fundamental value that promotes the emergence of all other values; as a basic principle of any law; as an absolute natural law; as the obligation not to encroach upon the dignity of other individuals; as a source of the entire complex of all human rights and freedoms. The article also contains the description of major features of human right to dignity: natural character; inalienability and inviolability; absoluteness; universality; social significance and dependence on socio-historical conditions of society.

Key words. Human rights, human dignity, natural law, legal values, the principle of law, social state, decent standard of living.

Постановка проблеми. Категорія «людська гідність» є невід'ємним та важливим елементом побудови соціальної держави, заснованої на повазі до прав людини, гарантуванні їх охорони та захисту. Свого роду, це квінтесенція всіх інших правових цінностей, їх орієнтир та напрям. Принцип забезпечення поваги до гідності людини втілений практично у всіх світових стандартах прав людини, виступає визначальним критерієм дієвості соціальної політики, її орієнтиром. Сучасна світова правова доктрина розглядає права та свободи людини як вищу правову цінність, а їх забезпечення є першочерговим обов'язком держави. Це стало наслідком визнання людської гідності якості визначальної основи прав і свобод людини. Держава зобов'язана закріпити права і свободи людини у вигляді правових норм у конституціях чи законах, в законодавчому порядку визначити механізм забезпечення та реалізації цих прав і свобод, а також гарантувати їх захист відповідно до встановленої законом процедури.

Стан опрацювання проблеми. Питання гарантування дотримання права на повагу до людської гідності є одним з фундаментальних у правничій науці. Особливо гостро проблема забезпечення людині гідного життя постала в сучасних умовах, зокрема у умовах протидії світовій пандемії COVID 19. У цьому контексті варто відзначити напрацювання таких вчених, як О.В. Гришука, С.П. Дністрянського, Б.Л. Дучака, В.В. Кожана, П.М. Рабіновича, Н. Стеценка, С. Шевчука тощо. При цьому потребують подальшого опрацювання питання практичної реалізації права на повагу до людської гідності, адже це є визначальним фактором визнання держави справді соціальною.

Виклад основного матеріалу. У європейських конституціях та прецедентній практиці європейських конституційних судів сформувались різні позиції та підходи щодо таких проблемних аспектів природи гідності людини, зокрема: 1) чи вона є лише конституційною цінністю, окремим конституційним принципом, чи також і самостійним конституційним правом; 2) чи піддається чіткому визначенню поняття «гідність людини», чи лише абстрактно характеризуються окремі її ознаки; 3) чи вона є абсолютною, чи відносною, чи може бути за певних умов обмеженою, чи може вона піддаватись тесту пропорційності; чи може гідність людини, яка є джерелом прав людини, бути підставою для їх обмеження? [1, с.29].

Людська гідність як багатоаспектна цінність людини глибоко проникає у зміст права, а тому властивості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу [2, с. 31]. Генеза вчення про людську гідність традиційно пов'язується з розвитком ідей про права людини, вона стала підґрунтям для природного права та базисом для загальних прав людини, тому що тлумачилась як прояв духовного начала людини, тобто прояв її природи [3, с.370]. Гришук О. пише, що «звернення до людської гідності відбувається, як правило, коли має місце гостре розуміння грубого порушення прав людини. Яскравим прикладом цього слугує історія правової регламентації людської гідності. Зокрема на міжнародному рівні це відбулося як реакція на звірства Другої світової війни «злочини проти людства (людяності)»[4].

Існує чимало наукових підходів до розуміння поняття та сутності людської гідності: людська гідність розглядається як одна багатьох свобод людини; гідність є позитивним правом; право людини на гідність розуміється як засадниче щодо інших її прав, оскільки воно реалізується через одночасне застосування разом з іншими правами і свободами громадян; право на людську гідність розглядається як абсолютне, тобто

таке, що охороняється від усіх інших суб'єктів права, які у зв'язку з цим співіснують у певному правовому режимі [5]. С.С. Дністрянський відзначив, що «виведення» сутності прав людини із поняття людської гідності свідчить про визнання цієї властивості людини фундаментальним джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як системоутворюючої засади серед інших принципів сучасного інституту прав людини [6, с. 99]. П. Рабінович вказує, що гідність людини – це її достоїнство, тобто цінність людини як такої, самої по собі (самоцінність) – незалежно від будь-яких її біологічних чи соціальних властивостей. Із цього випливає й засада рівності всіх людей з огляду на їх гідність. Вчений наголошує, що гідність – це моральна риса, яка відображає унікальну природу людини. Від народження кожної людини її гідність є однаковою – рівною – з гідністю всіх інших людей [7, с. 29]. Схожої позиції дотримуються В. Погорілко та В. Федоренко, які розуміють гідність як невід'ємне внутрішнє ставлення людини до себе як до унікальної цілісної особи [8, с. 127].

О.В. Гришук вважає, що гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному - як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, та в суб'єктивному - як усвідомлення особою свого суспільного становища [9, с. 43]. Вчена пише, що «гідність тут виконує важливу соціальну функцію – вона відображає не лише ті якості, що становлять гідність людини в даний момент, тобто якою вона є зараз, але й формують ідеальний образ людини, тобто виражає, якою вона має бути. Саме ця функція гідності розкривається у співвідношенні гідності людини – людська гідність, коли, з одного боку, гідність кожної конкретної людини є джерелом формування ідеалу – людської гідності, а з іншого – цей ідеал впливає на кожну людину, стимулюючи її прагнення особистісного розвитку і росту, орієнтуючись на цей ідеал [4, с.141]. В.І. Розвадовський пропонує наступне визначення: гідність – це універсальне природне право, що захищає всі інші права і свободи будь-якої особи, забезпечує належне ставлення до неї з боку органів державної влади, інших публічних і приватних осіб. По суті, це право людини, що не знає меж. Тому його не можна прирівнювати ні до фундаментальних прав людини, ні до її основоположних свобод, хоча вони й співіснують та взаємодіють між собою [5, с.260]. В. М. Якубенко пише, що «головною метою соціальної держави є гарантування людської гідності у всій її багатоаспектності, а тому саме принцип людської гідності слід вважати визначальним. Цей принцип є найабстрактнішим виразом решти принципів соціальної держави, тому що тільки соціальна держава веде до утвердження людської гідності в повному обсязі» [10, с.11].

Ретельний аналіз різних підходів та уявлень вчених про поняття гідності дозволив В.В.Кожану виділити найпоширеніші дефініції досліджуваного феномена: комплексний інститут (суспільні відносини, що складаються з приводу охорони гідності особи, які в тому чи іншому обсязі є предметом регулювання кримінального, цивільного, сімейного, адміністративного та інших галузей права за домінуючої ролі конституційних положень); принцип (основа правового статусу особи, яка є сполучною ланкою всієї системи конституційних прав і свобод людини та громадянина); суб'єктивне право (особистість є повноправним суб'єктом, який може захищати свої права всіма способами і від посягань третіх осіб, і держави, зокрема оскаржуючи рішення і дії останньої) [11, с.140].

Таким чином, більшість авторів підтримують подвійну природу людської гідності: як явища об'єктивного і загального для всіх людей (цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб'єктивного права чи інтересу конкретної людини (гідність людини). Відповідно виділяють теологічний, філософський та правовий підхід до розуміння сутності людської гідності. Правовий підхід розглядає людську гідність подвійно: як явище об'єктивне (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як явище суб'єктивне (право людини).

Зауважимо, що нерідко поняття людська гідність ототожнюють із поняттям «гідність людини». Потрібно погодитись з думкою П. Кравченко, що ці поняття необхідно розмежовувати, оскільки у наукових працях поняття «гідність людини» розглядають у зв'язку з конкретною особистістю, групою людей, а «людська гідність» як етична категорія означає уявлення про особистість взагалі як ознаку й властивість, що відрізняє людину від інших біологічних істот, виділяє у структурі цих якостей соціальне як неповторне [12]. Людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини. Тому підтримуємо думку Б.Л. Дучак про те, що феномен людської гідності неможливо розглядати окремо від права, оскільки він прямо впливає на поведінку кожної конкретної людини та суспільства загалом [13, с.49].

Зауважимо, що замість дефініцій понять «гідність людини» у європейських конституціях та практиці конституційних судів зустрічаються загальні та абстрактні характеристики окремих аспектів поняття гідності людини. У європейських конституціях гідність характеризується як непорушна, невід'ємна, верховна, джерело прав та свобод людини, фундамент політичного порядку та соціального миру [1, с.31]. С. Шевчук справедливо наголошує, що людська гідність посідає визначальну роль у системі конституційних цінностей.

Будучи ядром кожного конституційного права, вона формує уявлення про людину як унікальну самовизначену істоту, яка не перебуває під владою держави. Право на повагу до людської гідності кореспондує з визнанням людини «найвищою соціальною цінністю, що унеможлиблює тлумачення людини інструментально, лише як об'єкт державної волі» [14, с.145].

Така різноманітність наукових концепцій зумовлена багатогранністю, складністю змісту даної категорії, крім того, відсутнє і легальне визначення поняття «людська гідність» у національному законодавстві та міжнародних документах. При цьому людська гідність як один з принципів правової держави закріплюється в Конституції України як найвища соціальна цінність. Шевчук С. відзначає, що право на повагу до людської гідності практично в усіх конституційних системах є абсолютним, а людська гідність визнається сутнісним змістом, «ядром кожного конституційного права [14, с.29]. Варто також погодитись із думкою В.І. Розвадовського, що зазначена норма в загальному означає те, що на гідність людини ніхто не має права посягати у будь-який спосіб тощо; у разі вчинення протиправних дій проти гідності людини будь-яка особа має право звернутись за захистом до суду, а винна особа повинна бути притягнута до відповідальності згідно із законом [5, с.261]. Питання захисту права людини на гідність стали предметом рішень Конституційного Суду України. Зокрема, у Рішенні від 3 лютого Конституційний Суд України поклав на державу обов'язок забезпечувати належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (пункт 3.1 мотивувальної частини), чим фактично підтвердив право на людську гідність дітей, які потребують належного сімейного виховання [15]. У Рішенні від 20 січня 2012 року Конституційний Суд України наголосив, що людина, її честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; кожен має право на повагу до його гідності і зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [16]. Конституційний Суд України зауважив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, мати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [4, с.146].

Як наголошує Розвадовський В.І. людська цінність лежить в основі соціально зорієнтованої ринкової економіки, конституційної демократії та захисту прав людини, тому прогрес держави неможливий без належного забезпечення гідності людини, а відтак – економічних і демократичних інститутів. Вчений пише, що «природне право на людську гідність як одне з основних конституційних цінностей повинно бути закріплене на конституційному рівні самостійно, зокрема у частині першій статті 1 Основного Закону держави. Це пояснюється тим, що гідність людини як найвища соціальна цінність є основою, економічної, соціальної, правової і політичної системи в суспільстві. Тільки після цього існує сенс реформувати розділ II Конституції про права людини, оскільки без цього незмінним залишається основний механізм захисту цих прав» [5, с.259].

Висновки. На основі вищевикладеного можна вивести головну мету соціальної держави – гарантування людині гідного рівня життя. Вказане право набуває у контексті соціальної держави особливе системне утворююче значення, адже є фундаментом всього комплексу соціальних прав людини. Від практичної реалізації цих прав залежить забезпечення людині гідного життя.

Отже, людська гідність є важливою антропосоціокультурною цінністю кожної людини, джерелом її природного права на соціальний захист. Соціальні права та свободи людини є вищою правовою цінністю, їх реалізація, охорона та захист є першочерговим завданням соціальної держави. Тому людську гідність варто розглядати як визначальну основу всіх прав і свобод людини, у тому числі соціальних. Вважаємо, що поняття гідність людини у праві соціального захисту доцільно розглядати у кількох взаємопов'язаних аспектах: як фундаментальну цінність, яка навколо якої формуються всі інші цінності (рівність, справедливість, свобода тощо); як абсолютне природне право; як принцип права; як обов'язок не порушувати гідність інших людей; як джерело формування всього комплексу соціальних прав та свобод людини. Людська гідність як правова цінність є фактором, який об'єднує соціальні права людини в єдине ціле, надаючи їм єдності, змістовності та спрямованості. У праві соціального захисту людську гідність слід розглядати як невід'ємну та визначальну ознаку соціальної держави, що підкреслює її цінність, суспільну значимість та яка обумовлюється існуючими рівнем соціального захисту, і є джерелом всіх соціальних прав та свобод людини. До основних ознак права гідність варто відносити: природний характер права; невідчужуваність та непорушність; абсолютність; загальність права; соціальна значимість та залежність від соціально-історичних умов суспільства.

Список використаних джерел:

1. Стецик Назарій. Природа гідності людини (на основі аналізу сучасних європейських конституцій та прецедентної практики конституційних судів). *Український часопис конституційного права*. 2018. № 1. С. 28-39.
2. Грищук О.В., Попов Д.І. Застосування природного права при здійсненні судового угляду : філософсько-правові аспекти : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. 320 с.
3. Штаченко М.О. Гідність людини як джерело стандартів конституційних прав. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави*: збірник тез наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 369-372.
4. Грищук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ: ВАІТЕ, 2019. 416 с.
5. Розвадовський В.І. Людська гідність як конституційна цінність та принцип правової держави. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави*: збірник тез наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 259-266.
6. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Львів : Астрон, 2006. 120 с.
7. Рабінович П.М. Право людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
8. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Київ : Наук. думка, 2002. 732 с.
9. Грищук О.В. Людська гідність у праві : філософські проблеми. Київ : Атіка, 2007. 432 с.
10. Якубенко В.М. Принципи соціальної держави : стан і перспективи їх реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Київ, 2005. 21 с.
11. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини : загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.
12. Кравченко П.А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf> (дата звернення 16.11.2021).
13. Дучак Б.Л. Людська гідність у праві. *Наукові записки НаУУКМА*. 2017. Том 200. «Юридичні науки». С.47-50.
14. Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. №9. С. 29-40.
15. Рішення Конституційного Суду України від 3 лютого 2009 року. №3-рп/2009 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-09. (дата звернення 16.11.2021).
16. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року. № 2-рп/2012 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12. (дата звернення 16.11.2021).